

KÖNCZEI CSONGOR

RENDSZEREN BELÜL, RENDSZEREN KÍVÜL, RENDSZERTELENÜL...

Tucatnyi bekezdés egy 1980-as évekbeli gyerektől

Másodikosok voltunk, amikor jó és kevésbé jó tanulókra osztva pionírrá avattak. Mivel én abban az időben még jó tanulónak számítottam, az első csoportba kerültem. A „kiválasztottak” csoportjának avatására a Történelmi Múzeumban került sor, igen ünnepélyes keretek között. (A „többieket”, a gyengébb tanulókat később az iskolában avatták.) Nem nagyon fogtuk fel, hogy mi is ez az egész, de azért büszkén feszítettünk az új egyenruhákban, az új pionírkendőkkkel a nyakunkban, mi, a „jó tanulók”, valamiféle diplomával a kezünkben. (Erre azért is emlékszem ilyen pontosan, mert a helyzetet csoportkép őrzi.) Később, amikor negyedikesek voltunk, és már mi avattuk a másodikosokat, szintén a „kiválasztottak” avatásán vehettem részt, akkor a Néprajzi Múzeum egyik termében. Én tartottam a zászlót, amire a kicsi „jó tanulók” felesküdték. Itt is büszkén feszítettem, hogy milyen fontos feladatot teljesítek. Persze, így utólag belemagyarázható, hogy a szocialista kasztrendszer új csíráinak öntözésében vettem részt, de tény, hogy a rendszer része voltam.

Nagyapám, Könczei Gerő, orvos volt. A *Kolozsvári Egyetemi Lapok* közlése szerint 1900. június 26-án vált az egyetem friss doktorává. Jó szakembernek számított, Purjesz Zsigmond tanársegédeként bent is tartották volna a Ferenc József Tudományegyetemen, viszont a családi emlékezet szerint állítólag összejött egy „kasszírnnővel”, így a küüllővári földbirtokos dédapám „elrendelte” Kolozsvárról. (Arról nem szól a fáma, hogy nagyapám rövid egyetemi karrierjének megszakítását

Az Astoria háta mögötti sötét kisutcában jártunk, amikor egy parkoló Dacia fényei felgyúltak, kiszállt négy ballonkabátos.

miként élte meg, de hát akkortájt a családi etikettel nem vicceltek.) Így viszont gyakorló orvosként tagja lett a Monarchia egészségügyi rendszerének: először körorvos Zágomban, majd hosszú ideig járásorvos Hátszegen, végül törvényszéki orvos Hátszegen és Déván. 1920 után nem tette le a hűségi (királyi) esküt a román államnak, ezért elbocsájtották. Hazatelepedett Küküllővárra, ahol birtokosként és magánrendelőt nyitó orvosként élte le életét, viszonylag későn alapítva családot. És ezzel tulajdonképpen az újonnan felálló rendszeren kívül rekedt.

Kisiskolás koromban gyakran megfordultam a *Korunk* szerkesztőségében. Édesapám ott dolgozott, általában ő vitt haza a Petőfi utcai Zeneiskolából, de mindig volt még valami intéznivalója a szerkesztőségben. Tehát ültem és rajzoltam a mostani Polgármesteri Hivatal Mócok útjára nyíló földszinti nagytermében, vártam, menjünk már haza. Ősz vége vagy tél eleje lehetett, pontosan nem emlékszem, de korán esteledett, s egyszer csak arra figyeltem fel, hogy csend van és sötét, sehol senki. Apám szórakozott ember volt, mindig járt valamin az agya, így hazament, engem pedig a szerkesztőségben felejtett. Már sírtam, amikor rám nyitott Ráczt elvtárs, akkori főszerkesztő-helyettes. Kétségtelenül meglepődött, s próbálta kezelni ezt a megszeppent-szipogós helyzetet. Arra nem emlékszem, hogy miként zajlott kettőnk között a kommunikáció, arra viszont igen, hogy papírrepülőztünk! És Ráczt elvtárs éppen egy asztal tetején állt – dobta felém a repülő –, amikor apám benyitott. Ezt a helyzetet ugyan nem örökítette meg fénykép, de édesapám somolygása emlékezetembe vésődött: aznap este a *Korunk* szerkesztőségében két, „a pártot” magasztaló vezércikk megírása között megnyilvánult az „emberarcú szocializmus”.

Nagyapám, Könczei Gerő, bogaras ember volt, a szó szoros értelmében: elismert rovartani szakemberként a Hátszegen töltött évei alatt bekapcsolódott a dél-erdélyi zoológiai kutatásokba. A Retyezátban végzett kutatásait a *Rovartani Lapokban* közli, választmányi tagja többek között a Hunyad megyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulatnak. Elkötelezett közművelődési és tudományszervezési tevékenységét kényszerű hazaköltözése után is folytatja, felhívások sorát teszi közzé a *Székelység* havilapban, folyamatosan levelezik az EME és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kutatóival. A le nem tett eskü, valamint a rendszeren kívüli folyamatos tevékenységei miatt 1934-ben elkezdni figyelni a Román Királyság titkosrendőrsége, a Siguranța, megfigyelési dossziéja 1944-ig tart, a rendszer utolsó pillanatáig. Pontosabban nem utolsó, hiszen nagyapám története jól példázza a rendszerek (és titkosszolgálatok) közötti folytonosságot: szintén a családi emlékezet szerint az immár kommunista Securitate 1949. március 1-én, hajnali háromkor kényszerlakhelyre hurcolja. A küküllővári családi kúriát lerombolják, könyvtárát, levelezését, zoológia gyűjteményének nagy részét elégetik (az időben átadományozott kisebb részét a sepsiszentgyörgyi Múzeum őrzi). Az új rendszer deportálta volna, de ezt az időt és kisémmizett nagyapám szíve már nem bírta.

Gyerekkoromban kétszer lettem tetves. Először egy „megéneklünk” típusú legényesfesztyiválon faluról kaptam hagyományörző tetveket a kolozsvári Diákházban, másodsor egy cukorsorban közönséges Monostor negyedi tetvek lepték el a fejemet. Mert akkoriban ugye szinte mindenért sorban álltunk, lisztért, csirkéért, cukorért, mikor miért. Órákon keresztül, tömött sorokban, hiszen jött áru, osztanak valamit. És volt kenyérgyeg meg olajgyeg (azt egy nagy hordóból pumpálták, mai napig magam előtt látom-érezem „guszta” voltát), sőt még tojásgyeg is! Kisgyerekként jól ki-gyakorolt stratégiával haladtam előre: számoltam magamban hűszig, majd léptem egy fél lépést, így ameddig a tömeg egy métert haladt, én legalább kettőt, s mivel las-

san és fokozatosan araszoltam, ez senkinek nem volt feltűnő. Ezért általában sikeres sorban állónak számítottam, két-három óra alatt megvásárolhattam például a két-három kiló havi cukoradagot. A petróleummal bekenett fejbőröm alatt viszont megszűletett a felismerés: miért is?! És azóta utálok sorban állni!

Édesapám, Könczei Ádám tanár volt. 1952-ben nyert magyartanári diplomát a kolozsvári Bolyai Egyetemen. Fiatalként hitt az újonnan szerveződő rendszerben, a népi demokráciában, a háború után hirdetett egalitarizmusban. Jó kérdés, hogy mikor kezdett kiábrándulni: amikor édesapját elhurcolták, családi házukat szétverték? Vagy amikor – véleményét mindig is vállaló emberként – fokozatosan szembetalálta magát a tájba simuló új elittel? Tény, hogy lelkes ifjú tanárként nemcsak tanított, hanem folyamatosan szervezett is, hol kórust, hol néptáncgyűttest, hol író-olvasó találkozókat, hol hívatásos előadóművészeknek iskolai fellépéseket. Fel is figyeltek rá az illetékes szervek: egy 1956 márciusában rendezett iskolai Petőfi-műsor meg eleve az 1956-os események alatti magatartása (mellesleg a Szabad Európa Rádió hallgatása és az iskolai párttitkár lányának megbuktatása) meghozta a „gyümölcsöt”: a Szeku 1957. március 13-án ún. ellenőrző dossziét nyit róla, bűne „a tanulók között kifejtett nacionalista bujtogatás”. A közben családot alapító édesapámat tanév közben állásából elbocsátották, s ezzel örökre kikerült a rendszerből.

Tizenkét évesen megtapasztalhattam a Szeku brutalitását. A Karolina téri Fások Klubjában László Bakk Anikó gyerekfarsangot szervezett, s noha 1983 után Kolozsváron (is) betiltották a táncházakat, Anikó néni táncházásokat hívott maskurásnak. Négyen mentünk, három huszonéves (Csilla néném, Fülöp Hajni és Kopek) és kis-maskurásként jómagam. A bál után elmentünk meginni egy sört a főtéri Ursus kocsmába. (Mármost a nagyok itták a sört, én meg egy „szukkot”.) Miután kijöttünk, és Kopek elbúcsúzott, a sarok után belebotlottunk egy földön ülő részeg pasasba. Én akkor nem értettem, hogy a lányok miért karolják fel, miért próbálják lakhelyét megtudakolni, hiszen nem tudhattam, hogy milicista úzus volt az esti utcákon lődörgő részeg emberek bekísérése és megverése. A pasas valamit motyogott, majd elindultunk, elől a lányok a pasassal, mögöttük én a csomagokkal. Az Astoria háta mögötti sötét kisutcában jártunk, amikor egy parkoló Dacia fényei felgyúltak, kiszállt négy ballonkabátos. Szekusok voltak, igazoltatták a lányokat, érdeklődtek, hogy rokon-e vagy egyáltalán ismerős-e a részeg. Amikor rájöttek, hogy csak egy segítőkész akciót állítottak le, begorombultak. A pasast először előttünk kezdték el verni, majd ketten behurcolták egy kapualjba, ahol módszeresen kifektették. (A lányokon is elcsattant egy-egy pofon, a mai napig emlékszem a technikára: egyik kézzel le a nővérem szemüvegét – gondolom, hogy ne törjön össze, ne legyen nyoma a pofonnak –, a másik kéz pedig csattant, s után vissza is nyújtotta neki...) Én teljesen kibuktam, zokogva kapaszkodtam a nővérembe, életemben azóta sem félttem úgy, mint azon az éjszakán. Különbben a lányoknak valószínűleg velem volt szerencsájük, mert elengedtek. Igaz, hazafelé végig követtek, emlékszem a Daciára, ahogy néha elhúzott mellettünk (a Szamos-parton, majd a városvégi kerülőúton gyalogoltunk éjszaka fel a Monostorra). Közben a lányok lelkekre kötötték, hogy erről senkinek, de főleg édesanyámnak egy szót se! (A kilencvenes évek közepéig nem is beszéltem erről az esetről senkinek.) Hogy miért emlékszem mindezen ilyen pontosan? Mert tizenkét éves voltam. És nagyon megijedtem.

Édesapám, Könczei Ádám folklorista volt. Már ifjúkorában magába szívta Kis-Küküllő mente népi kultúráját, egyetemista hallgatóként elsajátította az etnográfiai terepmunka ismérveit, így felnőtt fejjel gyűjtőként járta Erdély falvait. Folklorisztikai

írásait 1952-től közölték a hazai folyóiratok, viszont korai, váratlan halála miatt gyűjtéseinek túlnyomó része feldolgozatlanul maradt. Élete egyik nagy fájdalma volt, hogy hivatásos folkloristaként csak egy évig dolgozhatott, amikor 1958-ban a kolozsvári Folklór Intézet tudományos munkatársa lehetett. Az 1957-ben elbocsájtott tanár folkloristaként való elhelyezkedése valószínűleg a rendszer figyelmetlensége volt, de gyorsan korrigálták: 1959 januárjában ismét elbocsájtják, évekig munkanélküli. (És hogy a szocialista rendszerben hivatalosan nem létezett munkanélküiség...) De a folklór iránti elkötelezettsége töretlen maradt, továbbra is gyűjtött, írt és főleg szervezett és tervezett: munkásságának köszönhetően indult el 1977-ben Kolozsváron az első erdélyi táncház, a hagyományos népi kultúra azóta is népszerű revival-mozgalma. A városi táncház mint alulról szerveződő civil kezdeményezés új helyzet elé állította a rendszert: az első pillanattól figyelte (besúgók teljes hálózatát építve a táncházak köré), az elején próbálta is kisajátítani (ilyen „megéneklünk” dologként), de amikor rájött, hogy ez nem megy, akkor ellehetetlenítette, betiltotta. De ezt már édesapám nem érte meg.

A nyolcvanas évek második felében a kolozsvári Zeneiskolában megszüntették a felső tagozatos magyar vonalat, így nyolcadikosként választanom kellett: vagy maradok tovább román tagozaton, vagy, ha magyarul akarok tanulni, abbahagyom a zeneispályát. Döntésem nem volt kérdés, viszont megviselt, hiszen tizennégy éves gyereként szembesültem azzal, hogy magyarságom miatt tulajdonképpen életpályát kellett váltanom. Amúgy azokban az években teljes gőzerővel folyt Kolozsvár magyar iskoláinak felszámolása, anyanyelvű felső tagozaton már csak az akkor ipari líceumokként működő központi iskolákban lehetett tanulni. Mint a Brassaiiban is, ahova átmentem, s ahol szembesültem a rendszer rendszertelen „való világával”: két hét iskola váltakozott két hét műhelygyakorlattal, mely utóbbi az unalmas semmittevés inasiskolája volt, hiszen – leszámítva a részeg mesterek otrombaságai és sallerjei által kísért, az egyik osztály hegeszti, a másik reszeli, a harmadik szétvágja, s kezdik előlről a „munkafolyamatot” – semmi hasznosat nem dolgoztunk, ha egyáltalán dolgoztunk. Mondhatni a „rendszer” kijátszása már az iskolai műhelyekben el-sajátítható volt, az így szerzett tudást később a gyárakban is sikeresen kamatoztatta ama osztályharcot megnyerő munkásosztály...

Édesapám, Könczei Ádám lapterjesztő volt. 1967-től az 1983-ban bekövetkezett haláláig a *Korunk* munkatársaként dolgozott. Természetesen ott is figyelték – a *Korunk* a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirataként eleve a rendszer egyik legmegfigyeltőbb helyének számított –, második személyi megfigyelési dossziéját 1973. május 17-án nyitották meg, és 1983. június 28-án zárták le, két héttel halála után. Lapterjesztés közben, jártában-keltében próbált a rendszeren fogást találni: a leírt alkotmányos jogainkra hivatkozva élni véleménynyilvánítási jogával, magyarul beszélni az üzleti eladóval, kilincselve aláírásokat gyűjteni óvodai, iskolai csoportjaink megtartására stb. Édesapám szabad emberként próbált élni egy elzárt világban. Természetesen a rendszer nem tűrte, figyelték és gátolták, ahol csak lehetett. (Csak a *Korunk* belső munkatársaiból álló besúgóhálózat több száz oldalnyi jelentést írt róla.) De gerincét csak tragikus balesete tudta megtörni. Temetésén a *Korunk* részéről az egyik legjobb barátjának hitt kollégája búcsúztatta, akiről évtizedekkel később kiderült, hogy Ovidiu néven besúgója volt. (Mint ahogyan az is, hogy besúgó volt az őt temető református lelkész is – nesze neked szörványmentés!) De ezt édesapám nem tudhatta, mert már nem élhette meg a következő rendszert.

Ősszel a műhelygyakorlat mezőgazdasági terményszedést jelentett. Azt élveztük, amikor hasmenésig almát és cseresznyét szedtünk a Csillaghegyen, de azt már kevésbé, amikor esőben, hidegben, nyakig sárban murkot vajtunk a repülőtér mellett. Tulajdonképpen a rendszer kizsákmányolt minket: gyerekeket dolgoztatott ingyen, a betakarított terményt pedig értékesítette! (Emlékszem, ahogyan a szögesdróttal körbekerített gyümölcsös kijáratánál végigtapogattak minket, nehogy a megengedett néhány darab almánál valaki többet vigyen haza.) Tavasszal meg KISZ-tagokká avattak. Az iskola udvarán egyforma kék egyenruhában masíroztunk, esküdtünk mint a rendszer ifjú tagjai. De valahogy erre már egyáltalán nem voltam büszke, sőt! Minden porcikám viszolygott ettől a kék militarista képmutatástól, miközben egyre kilátástalanabb, szegényebb és szürkébb napokat éltünk. És mivel folyamatosan csüngtek-lógtak az emberek a villamosokon, trolibuszokon, általában gyalog közlekedtünk, s már arról beszélgettünk, hogy ez az egész nagyon szar, meg hogy vajon egyszer vége lesz?

Aztán vége lett. „Boldog gyerekkor”, szól a mondás. Hát nekem ez nem nagyon jött össze: gyerekként éltem át a nyolcvanas éveket, megtapasztalva egy elnyomó rendszer minden gonoszságát. 1990 januárjában a Brassai udvarán is égett a máglya, „forradalmi” nekibuzdulásomból az én KISZ tagkönyvem is szemébe került. Lazán, egyenruha nélkül (hogy az mekkora öröm volt!) üldögélve vártuk a kimúlt rendszert kiszolgáló tanárainkkal való szembenézést. De csak az említett iskolai KISZ szervezetért felelős és mindenki által rettegett román tanárnő „nézett” a szemünkbe. Nyilvánosan beismerte, hogy egy rossz rendszer kiszolgálója volt, és bocsánatot kért tőlünk, kamaszoktól. És azt is elmondta, ha valaki nem fog megbocsájtani, megérti. Azután pedig közölte, hogy a hányadik lapra nyissuk ki a tankönyveket, mert az élet megy tovább. Dan Mariának hívták, jó tanárnő volt. (A magyar tanárjaink? Ugyan, az erdélyi magyarokra sem akkor, sem azóta nem jellemző az önreflexió.) És következtek azok a rendszertelen kilencvenes évek...

